

ASGARİ GEÇİM HADDİ ÜZERİNDE DÜŞÜNCELER

M. Orhan DİKMEN

İstanbul Üniversitesi Maliye Profesörü

I — Asgarî geçim indiriminin umumî esasları :

Modern vergi teorisinin dayandığı esas prensiplerin başında gelen *iktidar prensibi*'ne göre, herkes iktidarı nisbetinde vergi ödemelidir. Hakikî mânada vergi iktidarı ise, şahsın fizyolojik varlığının idamesi için gerekli vasıtaları temin etmesinden sonra başlar. Şu halde, *maddî imkânları*, ancak varlığını idameye müsait olabilecek derecede bulunan kimselerin, hakikî bir vergi ödeme iktidarı olamaz ve bu kimseler vergi mükellefiyetinden hariç tutulmak icap eder. İşte, asgarî geçim indiriminin dayandığı esas fikir budur.

Bu mânada asgarî geçim haddi, iktisadî ve kısmen de sosyal ve ahlâkî sebeplere istinat etmektedir. Demek ki, bu müessesenin esasında, *malî* adalet düşüncesi vardır. Fakat, asgarî geçim haddinin, siyasî ve demografik maksatlarla kullanılması da mümkündür. Bu takdirde, asgarî indirim, vergilemede iktidar prensipini ve vergi adaletini temine yarayacak bir müessese olmaktan çıkarak, nüfus politikası vasıtası ve bazan da siyasî hâkimiyet tedbiri haline gelmektedir.

Biz, bu etüdümüzde, asgarî geçim haddini, münhasıran malî adalet zaviyesinden tetkikle iktifa ederek, bunun demografik ve politik maksatlarla kullanılması halini nazarı itibara almayacağız. Başka bir deyişle, bu meseleyi, müdahaleci vergi politikasının vasıtalarından biri olarak değil [1], sadece iktidar prensipinin gerçekleşme tedbirlerinden biri olarak mütalea edeceğiz.

1 — Zamanımızda umumiyetle kabul edilen bu asgariye müteallik fikirlere, daha XVIII. asırda rastlanmaktadır. Meselâ, *Montesquieu* sarîh olarak bu fikri ifade etmiştir : «Herkesin müsavi bir fizyolojik asgariye ihtiyacı vardır; bu asgariden vergi alınmamalı-

[1] Bu mevzuda bk. *M. O. Dikmen* : Liberal, bitaraf ve müdahaleci vergi politikaları, İstanbul, 1956.

dır» [2]. Keza, *von Justi*, *Sonnenfels*, *Bentham* ve *J. S. Mill* gibi müellifler bu istisnayı müdafaa etmişlerdir [3]. *Sismondi* de, «vergi, insandan, hayatının idamesi için lâzım olanı istemekten kaçınmalıdır; zira devletçe açlığa mahkûm olan bir kimseye, devletin kendisine temin ettiği menfaatlerden bahsetmek gülünçtür» demektedir [4].

Buna karşılık, *G. Schmoller* gibi daha ziyade liberal ve muhafazakâr müelliflerle, devleti, fertlerin hayatı üstünde ve bundan daha mühim bir varlık olarak kabul eden *A. Held* ve *G. Cohn* gibi müelliflerin, bu istisna aleyhinde vaziyet almış olduklarını kaydetmek lâzımdır [5].

Asgarî geçim haddinin vergi dışı bırakılması lüzumu, bugün herkes tarafından — prensip itibarile — kabul edilmektedir. Bununla beraber, zamanımızda dahi, bunun mahiyeti ve bilhassa derecesi hakkında, müellifler arasında bir ittifak olduğu iddia edilemez.

2 — Filhakika, asgarî geçim haddini, *fizyolojik* asgariye irca edenler bulunduğu gibi, bunu bahis mevzuu asgarinin fevkinde, meselâ *kültürel* bir asgarî olarak kabul edenler de vardır. Binaenaleyh, bu asgarinin, esas itibarile, bu düşüncelerden hangisine göre bina edilmesi gerektiği meselesi üzerinde durmak icap eder.

a) *Fizyolojik asgarî* fikrine tarafdâr olanlar diyorlar ki, bu istisna, hakikî mânada bir vergi ödeme iktidarının, ancak fizyolojik varlığın idamesi imkânlarının temininden sonra bahis mevzuu olabileceği düşüncesine dayanmaktadır. Maddî vasıtaları, fizyolojik varlığının idamesine yetecek miktarda olan bir kimsenin, vergi iktidarı olamaz. Bu kimse, vergi mükellefiyetinden muaf tutulmak gerektir.

Şu halde, asgarî geçim haddi, fizyolojik varlığın idamesine yetecek miktardır ve bu miktar asgarî geçim indirimini tayin eder. Ancak, herkesin, her ailenin ayrı ayrı bu şekilde asgarî geçim haddini hesaplamak mümkün değildir; bu itibarla, asgarî geçim haddi

[2] *Montesquieu*: De l'Esprit des Lois, Genève 1748, XIII. Kitap, VII. Bahis.

[3] Bk. meselâ *J. S. Mill*: Principles of Political Economy, London, 1848, V. Kitap.

[4] Bk. *F. Neumark*: Maliyeye dair Tetkikler, 4. tabı, İstanbul 1951, s. 167-168.

[5] *G. Cohn*'un «Political Science Quarterly» deki makalesinden başka bk. *A. Held*: Einkommensteuer, s. 103 ve m.

veya hadleri, umumî meblâğlar şeklinde tayin ve tesbit olunmaktadır.

Fikrimizce, bu düşünce 2 bakımdan muhakeme edilmek icap eder : Bir kerre, fizyolojik asgarinin umumî bir şekilde tayin ve tesbiti kolay ve hatta mümkün değildir. Bu asgarinin, o da sırf gıda bakımından [6], kalori gibi maddî ölçülere irca edilmesi kabil olsa dahi, ırka, bünyeye, cinsiyete, cüsseye, yaşa, faaliyet tarz ve şiddetine, iklime ve hattâ mevsime göre değiştiğini kabul etmek lâzımdır.

Bu farklara rağmen, azçok kabule şâyan bir ortalama tesbit olunabildiğini farzedelim. Bu sefer de, gerekli asgarî kalori miktarının temin vasıtalarındaki farklarla karşılaşmamız mukadderdir. Ayrıca, bu vasıtaların — gıdaların — tayini sırasında, bunların, bir muntıkadan diğerine ve aynı zamanda mevsime ve konjunktüre göre değişen fiatlarını da nazarı itibara almak zarureti vardır.

Neticede, tatmin edici bir ortalama kalori miktarı ile bunun mutad gıdalarla en ucuz olarak kaçta temin edilebileceğini tesbit edebilssek dahi, bunun bir mânası olabilecek midir? Bu suale müsbet cevap vermek çok zordur.

Hakikaten, fizyolojik asgarî kadar maddî vasıta temin eden bir kimsenin, yaşayabilmesi için, bu vasıtaların tamamını, hayatının idamesi maksadile kullanması zarureti âşikârdır. Şu halde, bu asgarî derecesinde maddî vasıta temin eden kimseden vergi almak cihetine gidildiği takdirde, bu kimsenin, istenilen vergiyi maddeten vermesi imkânsızdır. Bu şahıs, vergiyi şeklen verse dahi, şu veya bu suretle, meselâ inikâs yolu ile, bu vergi yükünden kurtulması zaruridir. Aksi takdirde, bu kimsenin ölmesi icap eder [7].

Bunun bir mânası da, fizyolojik varlığın idamesi için gerekli meblâğların, esasen, maddeten vergilenemediğidir. Vergi yükünün, fizyolojik asgariye tecavüz ettiği hallerde, maddî ve nihaf değil, sadece şekli ve muvakkat bir vergi ödemesi ile karşı karşıya bulunduğumuzu unutmamak lâzımdır. Vakıa, kısa bir zaman için, vergi-

[6] Fizyolojik varlığın idamesi için belki sıcak memleketlerde gıda kâfidir. Fakat mutedil denilen muntikalarda ve hele soğuk memleketlerde gıdaya giyim ve barınma ihtiyaçlarını da ilâve etmek zaruridir. Bunlarda asgarî haddi tayin ve tesbit etmek, bir bakıma asgarî gıda miktarının tayininden daha da zordur.

[7] Bazı müellifler, meselâ F. Nitti, böyle bir geçim asgarisi mefhumunun «absurde» (mânasız) olduğunu kaydetmektedirler. Çünkü bu had daha da indirebildiği takdirde, artık bir asgarî olduğu söylenemez.

leme, bu asgariye tecavüz edebilir, fakat bunun uzunca bir zaman devam etmesi, tarif icabı, imkânsızdır.

Şu halde, fizyolojik asgarinin tesbitine çalışmak, bir bakıma mânasızdır. Bu asgari, fiilî ve hakikî vergi ödemelerinde, kendiliğinden, tesirini icra etmektedir. Bu bakımdan da, asgarî geçim haddinin, fizyolojik varlığın idamesi için gerekli miktara intibak ettirilmesi şart değildir. Netekim, tatbikatta, bunun bazan, fizyolojik haddin altında, çok kerre de, bunun üstünde tesbit edildiğini görüyoruz.

b) Bazı müellifler, *kültürel asgarî* fikrini ileri sürmüşlerdir. Bunlara göre, asgarî geçim seviyesi, muhtelif sosyal grup ve sınıflara göre oldukça farklıdır. Asgarî geçim haddinin kıstası olarak da bu kültürel geçim asgarisini nazarı itibara almak lâzımdır. Binaenaleyh, asgarî geçim indiriminin, faraza köylü ve şehirli, aynı zamanda işçi, esnaf, memur, serbest meslek erhabı, tacir ve ilh.. için farklı olarak tesbiti zaruridir.

Filhakika, bilgi ve görgü, âdet ve teamüller ve hatta içtimâî zaruretler dolayısıyla, meselâ bir memur veya avukat ile bir işçinin kültürel mânada geçim asgarileri aynı olamaz. Birincilerin, sonuncudan fazla olarak birtakım *zarurî* masrafları vardır. Bu itibarla, kültürel bir geçim asgarisinden ziyade, muhtelif içtimâî grup ve sınıflara göre *farklı* geçim asgarilerinden bahsetmek daha doğru olur.

Bugüne kadar, bu şekilde muhtelif geçim asgarilerini nazarı itibara alan bir gelir vergisi yoktur. Buna mukabil, mesele doktrinde münakaşa edilmiştir. Bu fikri müdafaa eden müellifler arasında *G. Cassel ve L. von Wiese* zikredilebilir [8]. Fakat, hemen ilâve etmek icap eder ki, bu fikirler, müelliflerin ekserisi tarafından kabul edilmemektedir. Umumen kabul edilen fikir, herkes için aynı istisna haddinin tatbiki fikridir.

Bazı müellifler, tenkidi daha ileri götürüp, herkes için aynen tatbik edilse bile, kültürel asgarî mefhumunun müphemiyeti üzerinde durmaktadırlar. Meselâ, *F. Neumark'a* göre «bilhassa kültürel geçim seviyesi mefhumu epeyi müphem olduğundan, istisna edilecek meblâğların tesbiti ziyadesile nazik ve güç bir mesele teşkil etmektedir» [9].

[8] *G. Cassel* : Theory of progressive taxation, «Economic Journal», cilt II, 1901, s. 483 ve m. - *L. von Wiese* : Das Prinzip der Progression in der Einkommenssteuer, «Festgabe für Schanz» içinde Tübingen 1948, s. 26 ve m.

[9] *F. Neumark* : Gelir Vergisi, İstanbul 1946, s. 35.

Bu tenkitte bulunanların haklı oldukları şüphesizdir. Kültürel geçim seviyesinin tesbiti çok zordur. Fakat, biraz yukarıda, fizyolojik geçim asgarisinin tesbitinin de, kolay olmadığını açık bir surette belirtmiştik. Bu itibarla, bu haklı tenkit, fizyolojik geçim asgarisi lehine bir tesir icra edecek durumda değildir.

c) Kanaatimizce, asgarî geçim haddi ve dolayısıyla indirimi meselesi, daha ziyade muhtelif grup ve sınıfları hatıra getiren kültürel bir mefhum olarak ele alınacak yerde, muayyen bir topluluğun muayyen bir zamanda erişmiş olduğu medeniyet seviyesine göre tâyini icap eden bir asgarî olarak mütalâa edildiği takdirde, hem daha basit, hem de daha sağlam bir esasa varılmış olur.

Buna, kısaca, *medenî asgarî* de diyebiliriz. *C. F. Bastable*, «muayyen bir zamandaki ölçülere uyar şekilde, insana yakışır bir hayat temini için lüzumlu olan geçinme vasıtaları yekûnu» demektedir [10]. Daha yeni müelliflerden *J. F. Due* de, buna yakın mânada «sade bir hayat seviyesi temini için gerekli miktar» tarifini vermektedir [11]. İtalyan *G. Masci* ise, *sosyal asgarî* tâbirini kullanmakta ve bunu «refah ve beşerî haysiyetin asgarî seviyesi» şeklinde tarif etmektedir [12].

d) Bu mevzuda, asgarî geçim indirimini, *pratik vergileme icapları* ile izaha çalışan müellifler bulunduğuna da şimdiden işaret edelim. Bunlar arasında, İtalyan müellifleri (bilhassa *Mazzola* ve *De Viti de Marco*) ile *H. L. Lutz* sayılabilir [13].

Bunlara göre, çok düşük gelirleri vergilendirmek, tamamen imkânsız olmasa bile, fevkalâde zordur ve üstelik mânasızdır. Bunlardan vergi almak için yapılacak masraflar, temin olunacak varidatın üstünde dahi olabilir. Mutad olarak, verginin gayesi malî yâni devlete varidat temin etmek olduğuna göre, tâbir caizse menfî varidat için vergi koymak yoluna gitmenin bir mânası olmamak gerektir.

Şu halde, asgarî geçim indiriminin mahiyeti, bu müelliflere nazaran, vergide rasyonelliğin temininden ibarettir. Bu arada, bu in-

[10] *C. F. Bastable*: Public Finance, zikr. eser, s. 301. - Ayrıca *H. Schmidt*: Existenzminimum, zikr. eser, s. 4-5.

[11] *J. F. Due*: Government Finance, zikr. eser. s. 194.

[12] *G. Masci*: Corso di Scienza delle Finanze e Diritto Finanziario, 3. tabı, Roma 1939, s. 246.

[13] Bk. meselâ *A. De Viti de Marco*: Principii di Economia Finanziaria, Torino 1934, s. 274.

dirimin, müterakkilik sisteminin bir tamamlayıcısı olarak kullanıldığı da bir vâkıdır.

3 — Asgarî geçim haddi istisnasının *tabrik sahasına* gelince, bunun *sübjektif vasıtasız vergiler* ve bilhassa *gelir vergisi* sahası olduğunu söyleyebiliriz.

a) Vakıa, *objektif vasıtasız vergiler*, yahut *randıman vergileri* sahasında da çok kere bir asgarî mükellefiyet haddi kabul edilmekte ve bu haddin altında kalan kazanç ve iratlar vergi dışı bırakılmaktadır. Fakat, bu istisnaların, iktidar ve sosyal adalet prensiplerile doğrudan doğruya bir alâkası yoktur. Bunlar, daha ziyade, biraz evvel işaret ettiğimiz, vergi varidatı, yâni vergi matrahlarının devlete fazla cibayet masrafları yüklemeyecek şekilde tesbiti düşüncesine dayanmaktadır.

Bu objektif randıman vergilerinde, muayyen bir şahsın muhtelif kaynaklardan kazanç ve iratları olduğu takdirde, bahis mevzuu istisna hadleri, birbiri üzerine eklenmektedir. Neticede, aynı gelire, başka bir deyişle aynı vergi ödeme iktidarına sahip bulunan kimselerde, birbirinden farklı indirimler tatbik edilmiş olmaktadır.

Halbuki, bir şahsın asgarî geçim haddi, gelirini temin ettiği kaynaklara, yahut bunların bir veya müteaddit oluşuna göre farklı olmaz. Bunun için mâkul bir sebep yoktur. Gelirini 2 ayrı kaynaktan temin eden bir kimsenin gelirinin tamamını tek bir kaynaktan elde eden kimseye nazaran 2 misli bir asgarî geçim haddinden istifade etmesi, herhangi bir suretle izah olunamaz.

Objektif vasıtasız vergilerdeki istisnalar, ancak gelirlerini tek kaynaktan elde etmekte bulunan şahıslar için bir nevi asgarî geçim istisnası mahiyetini taşıyabilir. Fakat, tekrar edelim ki, bu istisnaların konuluş sebebi, esas itibarile, vergi tekniği ile alâkadardır. Netekim muhtelif objektif vasıtasız vergilerdeki istisnaların, miktar itibarile, birbirinden farklı oluşu da bunu göstermektedir. Bu bakımdan, gelirini tek bir kaynaktan temin eden kimselerde dahi, bu nevi istisnaların hakikî mânada bir asgarî geçim indirimi teşkil ettiği söylenemez; çünkü bunların dayandığı kıstaslarla, asgarî geçim ölçüleri arasında büyük farklar bulunabilir.

b) Asgarî geçim haddinin istisnası, vasıtalı vergilerde büsbütün temin edilemez. Vakıa, vasıtalı vergiler sahasında, bu maksada yaklaşmak istikametinde gayret sarfedilmektedir. Bu arada, bütün

zarurî maddelerin istihlâk ve muamele vergileri dışında bırakılması ve ancak ikinci, üçüncü derecedeki maddelerden ve bunların da mümkün mertebe nisbeten yüksek kalitelerinden ve bunların da yoluna gidilmektedir. Bu suretle takip olunan maksat, vasıtalı vergilerin ric'iliğini imkân nisbetinde hafifletmek ve asgarî geçim haddi civarında gelir sahibi bulunan kimselerin vasıtalı vergi de ödemesellerini temin etmektir.

Fakat, bugün bütün gayretlere rağmen, bu hususun vasıtalı vergilerde tam olarak gerçekleştirilebilmiş olduğu söylenemez. Filhakika, bir taraftan bu faraziyenin doğruluk derecesi kabili münakaşa olduğu gibi, diğer taraftan, bugün dahi birçok memleketlerde — un, ekmek, tuz ve şeker gibi — zarurî maddeler, vasıtalı vergilere tâbi olmakta berdevamdır. Keyif verici maddeler olmakla beraber, hiç değilse tiryakileri için zarurilik vasfı muhakkak olan tütün, kahve, çay ve alkollü içkiler ise, ekser memleketlerde, ağır vasıtalı vergilere tâbidirler.

Bu itibarla, asgarî geçim haddi istisnasının vasıtalı vergiler sahasında tatbiki, teknik bakımdan mutlak surette gayri mümkün olmasa bile, her halde çok zordur. Bunun gerçekleşmesi, kısmî ve bir dereceye kadar da tesadüfî kalmağa mahkûmdur.

c) Biraz yukarıda kaydettiğimiz gibi, asgarî geçim istisnasının spesifik tatbik sahası *sübjektif vasıtasız vergilerdir*. Bunların başında da *gelir vergisini* saymak icap eder. Gelir vergisi, gerek tamamen sübjektif karakteri, gerekse umumiliği dolayısıyla, bu istisnanın en mükemmel bir şekilde tatbik edileceği vergi nevidir. Servet, servet artışı ve hatta gelir artışı vergileri dahi, nisbeten hususî ve mahdut karakterleri sebebiyle, asgarî geçim istisnasının tam tatbikine müsait değildirler.

Buna karşılık, gelir vergisinin yerine kaim olmak üzere düşünülen ve A.B.D. nde «*Spending Tax*», İngilterede ise «*Expenditure Tax*» diye isimlendirilen, sübjektif mahiyetteki «*masraf vergisi*» nde, asgarî geçim istisnasının mükemmel bir tatbik mevki bulabileceğine işaret edelim [14] Ancak, bu masraf vergisi, henüz tasavvur devresinde olup, hiç bir yerde tatbik edilmediğinden, bugün için asgarî geçim istisnasının spesifik tatbik sahası olarak gelir vergisini göstermek lâzımdır.

[14] N. Kaldor : An Expenditure Tax, London 1955, s. 205-212.

II — Asgarî geçim indiriminin leh ve aleyhindeki deliller :

Zamanımızda, asgarî geçim haddinin vergiden istisnası keyfiyeti, müelliflerin büyük ekseriyeti tarafından kabul edilmekle beraber, bilhassa 19. asırda ve fakat bugün dahi, bu istisna aleyhine ileri sürülen deliller ve hatta aleyhine vaziyet alan müellifler vardır. Bu itibarla, mezkûr istisna leh ve aleyhinde ileri sürülen deliller kısaca gözden geçirmekte fayda mülâhaza etmekteyiz.

1 — Asgarî geçim istisnası aleyhinde dermeyan olunan başlıca deliller şöyle hülâsa olunabilir :

a) Asgarî geçim istisnası *vergilerin verimini azaltır*. Millî gelirin büyük bir kısmını küçük gelirler teşkil eder. Bunların vergi dışı bırakılması halinde, vergi varidatının azçok kuvvetli bir şekilde azalacağı söylenebilir. Zira, bu küçük gelirler üst üste büyük yekûnlar teşkil eder. Bu matrahları da kaçırmamak lâzımdır. Hususile, millî gelir piramidinin basık olması halinde bu mahzur, yani vergi veriminin azalması keyfiyeti kendisini daha şiddetle hissettirir.

b) Asgarî geçim haddi *kat'î olarak tesbit edilemez*. Yukarıda, fizyolojik geçim asgarisinin tayinindeki müşküllere temas etmiştik. Aynı zorluk, kültürel geçim asgarisi için de, hattâ evleviyetle vâritir. Her iki asgarî ancak indî bir şekilde tayin olunabilir. Netekim, muhtelif memleketlerde asgarî geçim indirimlerinin birbirinden pek farklı olması, hattâ aynı memlekette bunun zaman zaman değiştirilmesi, yükseltilip alçaltılması da bunu göstermektedir.

c) Asgarî geçim masrafları içinde *devletin de hissesi* vardır. Devlet herkes için kaçınılmaz bir ihtiyaçtır [15]. Varlığı, fertlerin hayatından daha ehemmiyetlidir. Devlet olmaksızın fertlerin mevcudiyeti tasavvur olunamaz. Şu halde asgarî geçim masrafları arasında, devlet masraflarının da yeri olmalıdır. Bu masraflar ise, esas itibarile, fertlerin devlete ödedikleri vergilerle karşılandığına göre, vergilerin asgarî geçim masrafları arasında yer almaları da tabîî ve zarurîdir. Şu halde asgarî geçim haddi diye bir meblâğın vergiden istisna edilmesi yersizdir.

d) Asgarî geçim indirimi, *vergi umumiliği kaidesine aykırıdır*. Bu suretle azçok kalabalık bir kütlenin vergi dışı kalması tecviz olu-

[15] «Der Staat ist für alle ein Bedürfniss», A. Held : Einkommensteuer, s. 103.

namaz. Bu hal, demokrasinin temeli olan müsavat prensibine de aykırıdır. Bu kalabalık kütlenin vasıtasız vergi ödemesi de kâfi değildir. Zira vergi ödeme suuru, esas itibarile, vasıtasız vergilerin ödenmesinde hiss olunur. Bu ise hem ahlâkî, hem de politik bakımlardan fevkalâde ehemmiyetli bir keyfiyettir [16].

e) Asgarî geçim indirimi, *verginin konjonktüre karşı hassasiyetini artırır*. Vergilerin, konjonktüre karşı olan hassasiyet dereceleri, bunlarda asgarî geçime tekabül eden bir indirim kabul edilmiş olduğu takdirde, bu indirimin vüsati ile mütenasip bir şekilde artmaktadır. Konjonktürün yükselme ve refah devrelerinde, bu vaziyet büyük bir mahzur teşkil etmezse bile, alçalma ve depresyon devrelerinde, kuvvetli bir varidat azalması şeklinde tecelli eden hassasiyet, azçok müstakar gelir kaynaklarına muhtaç bulunan devlet maliyesi bakımından esaslı bir mahzur teşkil eder.

2 — Buna karşılık, asgarî geçim istisnası lehinde ileri sürülen delillerin başlıcaları da şu suretle hülâsa edilebilir :

a) Asgarî geçim istisnası *iktidar prensibinin bir neticesidir*; aynı zamanda bu prensipin tahakkuk vasıtalarından biridir. Sadece hayatın idamesine yetecek derecede malî vasıta temin eden kimselerin, vergi ödeme iktidarı olduğu farz olunamaz. Binaenaleyh, bu kimseleri vergi dışı bırakacak böyle bir istisna zaruridir. Keza, bir kimsenin ancak geçim asgarisini aşan gelir kısmından vergi alınabilir. Zira, vergi iktidarı, sadece bu kısımda mevcuttur. Şunu da ilâve edelim ki, iktidarı, bazı müelliflerin, sırf ekonomik, buna karşılık diğer bazılarının ahlâkî mânada bir mefhum olarak kabul etmeleri, bu neticeyi esas itibarile değiştirmemektedir.

b) Asgarî geçim istisnası *vasıtalı vergilerin ric'iliğini telâfi eder*. Bilhassa, zarurî maddeler üzerine konulmuş bulunan vasıtalı vergilerde, ric'ilik çok kuvvetli bir şekilde kendisini hissettirir. Böylece, vergi ödeme iktidarı çok düşük olan veya hiç olmayan kimseler de, bu vasıtalı vergileri öderler. Asgarî geçim istisnası, bu kimseleri hiç değilse gelir vergisinden muaf kılmak veya istisna haddi

[16] Bk. P. Leroy-Beaulieu : *Traité de la Science des Finances*, Paris, 1899, cilt I, s. 208. - H. Schmidt : *Die Steuerfreiheit des Existenzminimums*, Leipzig 1877 — E. Allix : *Traité Elementaire de Science des Finances*, 6. tabı, Paris 1931, s. 552 - 553. İlh...

tutarında vergilendirmemek suretile, vasıtalı vergilerin sebep oldukları ric'iliği mümkün mertebe önlemeğe çalışır [17].

c) Asgarî geçim indiriminin tatbik edilmemesi, *istihsal masraflarını arttırır*. Bunu ileri süren müellife göre, işçi sınıfının asgarî geçim haddinin vergilendirilmesi, istihsal masraflarının yükselmesini, pahalılaşması neticesini doğurur. Bu da 2 sebepten ileri gelebilir : Ya, ücretleri aynı kalmakla beraber vergi vermeleri dolayısıyla kâfi derecede beslenemiyen işçiler, daha az verimli olmakta ve dolayısıyla nisbî istihsal masrafı artmaktadır. Yahut da, vergi tutarında ücretlerinde zam yapılmaktadır ki, bu da istihsal masraflarının artması demektir [18].

d) Asgarî geçim istisnası *rasyoneldir*. Küçük gelirleri vergilendirmek zor ve daha mühimmi çok masraflıdır. Bu gelirlerde cibayet masrafları pek yüksek olur, hattâ en küçük gelirlerde bu masraflar, temin olunabilecek gayrisâfi varidatından fazla dahi olabilir. Bu itibarla, küçük gelirleri vergi dışı bırakmak rasyoneldir. Bu delil, bilhassa, *Mazzola, De Viti de Marco, Neumann, Sardemann ve Lotz ile Truchy* tarafından ileri sürülmüştür.

3 — Asgarî geçim istisnası leh ve aleyhinde ileri sürülen bu deliller karşılaştırıldığı vakit, ikincilerin, yâni lehte olanların, çok daha ağır bastığı görülür. Vakıa, aleyhde ileri sürülen delillerin de bir hakikat payı ihtiva ettiği muhakkaktır; fakat bu mahzurlar bir dereceye kadar bertaraf edilebilir.

Meselâ, asgarî geçim istisnasının vergi verimini azalttığı doğrudur. Ancak, gelir piramidi de nazarı itibara alınmak suretile tesbit edilecek bu istisna haddinden sonra, maksada elverişli vergi nisbetleri ile, lüzumlu varidatın temini mümkündür. Keza, asgarî geçim haddinin kat'î - riyazî bir şekilde tesbit olunamadığı doğrudur. Fakat bu hususta bazı nisbî objektif kıstaslar konulabilir. Diğer taraftan, asgarî geçim istisnasının, vergi umumiliği prensipine aykırı olduğu iddiası da tam doğru değildir. Zira, vergi umumiliği kaidesi, vergi iktidarı olan kimselerin istisnasız vergiye tâbi tutulmasıyla tahakkuk etmiş sayılmak icap eder. Esasında vergi iktidarı olmayan

[17] İtalyan Maliyecileri buna «*Teoria della compensazione*» (telâfi nazariyesi) demektedirler. Bu hususta bk. *A. De Viti de Marco* : zikr eser, s. 273-274.

[18] *W. Lotz* : Finanzwissenschaft, 2. tabı, Tübingen 1931, s. 339 ve m.

kimselerin vergilendirilmemesi ile, vergi umumiliği prensipi ihlâl edilmiş sayılamaz.

Böylece, zamanımızda ve hususile bu istisnanın spesifik tatbik sahası olan gelir vergilerinde, asgarî geçim indirimi umumen kabul edilmekte ve istisnasız tatbik olunmaktadır. Bununla beraber, prensip olarak münakaşa edilmeyen bu istisnanın tatbik şeklinde henüz üzerinde durulmakta bulunan bazı meseleler vardır ki, şimdi onlara temas edeceğiz.

III — Asgarî geçim haddinin tesbitine müteallik meseleler.

1 — Asgarî geçim haddi nasıl tesbit olunabilir? Bu mevzuda en doğru hal çaresi, herkesin hakikî geçim asgarisini gözönünde bulundurmak şeklinde olabilirdi. Herkesin yiyecek, giyecek ve yakacak gibi zarurî ihtiyaçları için sarfettiği meblâğlar, gelirinden indirildikten sonra kalan kısım, bu kimsenin hakikî vergi ödeme iktidarını temsil edebilir. Ancak, bu usulün tatbiki maalesef mümkün değildir. Birçok kimsenin bu nevi masraflarını hesaplayabilecek durumda olmadığını bir tarafa bıraksak bile, zarurî denilen ihtiyaçları, munzam mahiyetteki diğer ihtiyaçlardan ayırmak kolay değildir. Bu hususta kat'î bir kıstas yoktur. Herkesin bu husustaki fikri de bir değildir. Kaldı ki, bu usul suistimale de fevkalâde müsaittir.

Bu itibarla, hakikî asgarî geçim masrafları yerine, herkes için, şahsî vaziyetine uygun, umumî bir meblâğın asgarî geçim haddine tekabül ettiği farz olunmaktadır. Başka bir ifade ile, asgarî geçim masrafları, nev'ama *götürü* bir şekilde tesbit edilmektedir. Bu tesbit, asgarî geçim masraflarının arzettiği oldukça yüksek insicam dolayısıyla, kâfi derecede tatmin edicidir.

Asgarî geçim haddinin, esasen tayin ve tesbiti pek zor olan fizyolojik asgariye tekabül etmediğine, bunun şart olmadığına ve hatta bu asgariye tekabül edecek şekilde vaz'olunan bir geçim haddinin pratik mânası bulunmadığına işaret etmiştik. Hakikî bir geçim asgarisinin tesbiti için, bu maksada uygun bir şekilde tertip ve tanzim olunacak *geçim indekslerinden istifade şarttır*.

2 — Asgarî geçim haddi fizyolojik asgariden farklı ve belki de bunun üstünde olarak tayin edilecektir. Fakat acaba bu bir *kültürel asgarî* mi olacaktır? Her ne kadar, G. Cassel ve L. von Wiese gibi müellifler, böyle bir asgarî fikrini müdafaa etmişlerse de [19], bu

[19] Bk. yukarıda not 8.

suale müsbet cevap vermek güçtür. Çünkü, *F. Neumark*'ın da işaret ettiği gibi, «bilhassa kültürel geçim seviyesi mefhumu epeyi müphem olduğundan, istisna edilecek meblâğların tesbiti ziyadesile nazik ve güç bir mesele teşkil etmektedir» [20].

Tatbikatta kültürel geçim asgarisi nazarı itibara alınmamaktadır, Esasen, kültürel geçim seviyesi, muhtelif sosyal grup ve sınıflara göre, oldukça farklıdır. Asgarî geçim haddinin kıstası olarak, bu kültürel seviye nazarı itibara alınmak istendiği takdirde, bu asgarinin, faraza köylü ve şehirli, aynı zamanda işçi, esnaf, memur, serbest meslek erbabı, tacir ve ilh.. için farklı olarak tesbiti lâzım gelecektir. Filhakika, bilgi ve görgü, âdet ve teamüller ve hattâ içtimaî zaruret ve icaplar dolayısıyla, meselâ bir memur veya avukat ile bir işçinin kültürel geçim asgarileri farklı olmak icap eder. Evinvelkilerin, sonuncudan farklı olarak, munzam birtakım zarurî masrafları olduğu muhakkaktır. Bu itibarla, kültürel bir geçim asgarisinden ziyade, muhtelif içtimaî grup ve sınıflara göre farklı kültürel geçim asgarilerinden bahsetmek daha doğru olur. Ancak, bugüne kadar, bu muhtelif geçim asgarilerini nazarı itibara alan bir gelir vergisi yoktur. Keza, müelliflerin ekserisi de bu fikri kabul etmektedir.

3 — Şu halde, vergiden istisna edilecek geçim asgarisi neye göre tâyin edilecektir? Bu had, fizyolojik ve kültürel asgarilerden farklı olduğuna göre, nasıl bir asgarî olmalıdır? Fikrimize göre, bunun — tâbir caizse — bir «*medenî asgarî*» olması lâzımdır.

Medenî geçim asgarisi, fizyolojik asgarinin üstünde, insana yakışır bir hayat seviyesi temin edecek derecede olmalıdır. Bununla beraber, bu asgarinin hakikî seviyesi, biri diğerini tahdit eden muhtelif âmillere tâbidir. Asgarî geçim haddinin tâyininde, gelir piramidinin dik veya yatık olması, devletin varidat ihtiyacı, hâkim hayat standardı telâkkisi ve sosyal fikirler, hattâ politik temayüller büyük rol oynamaktadır.

Hülâsa olarak diyebiliriz ki, asgarî geçim istisnası tek bir kıstasa göre ve basit bir şekilde değil, fakat muhtelif âmillere nazarı itibara alınmak suretile mürekkep bir şekilde tesbit olunur. Nazarı olarak, bu muhtelif âmillerin muayyen nisbetlerde mecziiyle, tatmin edici, hiç değilse müdafaası kabil asgarî geçim hadlerinin tesbiti mümkündür. Böyle olmakla beraber, tatbikatta, bahis mevzuu terkip,

[20] *F. Neumark : Gelir Vergisi, İstanbul 1946, s. 35.*

muayyen kaide ve nisbetler dairesinde yapılmaktan ziyade, malî ihtiyaçlara ve kısmen de sosyal ve politik nüfuz ve tesirlere göre âyarlanmaktadır. Bunun neticesi olarak da, pratikte asgarî geçim hadleri, azçok «*indî*» bir mahiyet taşımaktadır [21].

4 — Asgarî geçim indirimi mevzuunda üzerinde durulan bir nokta da, bu asgarînin, sadece bu kadar veya daha az gelir temin eden şahıslara münhasır bir «*muafiyet*» şeklinde mi; yoksa herkese şâmil umumî bir «*indirme*» şeklinde mi tatbik edileceği meselesidir. Bu mesele, bugün ikinci şekil lehine hallolunmuş bulunmaktadır. Modern gelir vergisi kanunlarında, asgarî geçim haddi, bütün mükelleflere tatbik edilmekte, yâni bunların bu hadde tekabül eden miktarda geliri, vergi dışı tutulmaktadır.

Bunun başlıca 2 sebebi vardır; *Birincisi*, geliri ne olursa olsun, herkesin gelirinden bir kısmını (asgarî geçim haddi kadar veya bunun altında geliri varsa tamamını) *zarurî ihtiyaçlarına tahsis* ettiği düşüncesidir. *Medenî asgarî'ye* tekabül eden bu kısmın, umumî bir şekilde, vergi dışı tutulması icabeder. Hakikî vergi ödeme iktidarı, bundan sonra başlar. Bunun için de, sadece mütebakî gelir kısmı (tabîî varsa) vergiye mevzu teşkil eder.

İkinci sebep, aksi halde hareket edildiği takdirde, başlangıç vergi nisbetinde, birdenbire mahzurlu bir basamak husule gelmesidir. Geçim asgarisinin 1000 lira olarak tesbit edildiğini farzedelim. Bu asgarî ancak 1000 liraya kadar gelir sahibi kimselere tatbik olunup, bundan fazla gelire sahip olan kimselerin bu miktara tekabül eden gelir kısmı (yâni herbirinin gelirinden 1000 lira) indirilmeyecek olursa ve başlangıç vergi nisbeti de faraza % 10 ise, 1001 lira geliri olan bir kimse birden (bu 1 lira fazla yüzünden) 100 lira vergi ödemek zorunda kalacaktır. Böylece, bu kimsenin geliri, sırf vergi yüzünden asgarî geçim haddinin altına düşecek, yâni 901 lira olacak ve bu kimsenin 1 lira gelir fazlası için 100 lira vergi ödemesi şeklinde bir garabet husule gelmiş bulunacaktır.

Halbuki asgarî geçim haddi umumî bir istisna veya indirim şeklinde tatbik edildiği takdirde, hem bu had altında kalan kısım, herkes için vergi dışı tutulmuş, hem de gayri mantıkî bir basamak

[21] Netekim *H. Laufenburger* : Précis, zikr. eser, cilt I, s. 23 de, Fransa'da bu asgarînin «*extremement arbitraire*» (fevkalâde indî) bir şekilde tayin edildiğine işaret etmektedir. Fransa için doğru olan bu görüş, diğer memleketler hakkında da azçok farkla doğrudur.

hususla gelmemiş, dolayısıyla vergi nisbeti tedricî bir şekilde artmış olacaktır.

Bazı müellifler, sadece bu ikinci sebep üzerinde durup birinciyi red veya ihmal etmektedirler. Bunlara göre, «geçim asgarisi haddini aşan gelirlerde dahi, bu şekilde tamamen istisna edilen geçim asgarisine müsavî matrah indirimlerinin kabul edilmiş olması arzuya değer bir keyfiyettir; fakat bu mesele doğrudan doğruya tarife tekniğini alâkadar eden bir mesele olup, müterakkiliğin fazla anı ve kuvvetli olmasını önleyecek bir tedbirden başka bir şey değildir [22].

Bu fikre iştirak edemiyoruz. Zira, herkesin gelirinde, medenî asgariye tekabül eden, dolayısıyla vergi ödeme iktidarı bahşetmiyen bir kısım vardır. Ancak, bundan sonra kalan gelir kısmıdır ki, vergileme mevzuu olabilir. Bu itibarla, asgarî geçim haddinin umumî bir istisna olarak tatbik edilmesinin, her 2 sebebe istinat ettirilmesi daha doğrudur.

5 — Asgarî geçim haddi tesbit olunurken mükellefin şahsî ve ailevî vaziyetinin de gözönünde tutulması gerektiği hususunda bugün ittifak edilmektedir. Mükellefin yaş ve sakatlık gibi bazı şahsî halleri nazarı itibara alınabileceği gibi, bekâr veya evli, evli olduğu takdirde de çocuksuz veya çocuklu oluşuna veya çocuk sayısına göre değişen munzam hadlerin de vergiden hariç tutulması yoluna gidilir. Başka bir ifade ile, asgarî geçim haddi, mutlak bir rakam olarak değil, fakat mükellefin şahsî ve ailevî durumuna intibak ettirilmek suretiyle tatbik olunmak icabeder.

a) Mükellefin, asgarî geçim haddi bakımından nazarı itibara alınabilecek, başlıca şahsî vasıflarını yaş ve sakatlık teşkil etmektedir. Bunlardan sakatlık, umumî bir vasıf değildir; yaş ise ancak pek mahdut bazı hallerde nazarı itibara alınmaktadır.

Eski şahsî vergilerde, yani bilhassa baş ve stand vergilerinde, mükellefin yaşı, çok kere esash bir unsur olarak ele alınmaktaydı. Bu vergilerde, mükellefiyet, muayyen bir yaşta başlayıp, yine muayyen bir yaşta nihayete eriyordu. Buna, en yakın bir misal olarak, memleketimizde yakın zamanlara kadar tatbik edilmiş olan yol vergisini gösterebiliriz. Malûm olduğu üzere, bu vergide mükellefiyet 18 yaşını müteakip başlayıp 65 yaşında nihayete eriyordu.

[22] F. Neumark : Gelir Vergisi, zikr eser, s. 36.

Modern gelir vergilerinde ise, yaş, mükellefiyetin başlangıç ve nihayet noktalarını tayin eden umumî bir vasıf olarak ele alınmaktadır. Bununla beraber, yaş, bu vergilerde dahi, ehemmiyetli bir mevki işgal etmektedir. Bu vergilerde yaş, mükellefiyetin değil de, müstakil mükellefiyetin başlangıcını tayin eden bir unsur olduğu gibi, yine mükellefiyetin nihayetini değil de, bir dereceye kadar hafifletilmesini intac eden bir unsur olarak ele alınmaktadır. Ancak, hemen ilâve edelim ki, bu hüküm bütün gelir vergilerinde tatbik yeri bulmamaktadır. Keza tatbik edildiği muhtelif memleketlerde de, türlü şekilde ve vüs'atte tatbik edilmektedir.

Mükellefin *bedenî vaziyeti* de, muayyen derecede sakatlık hallerinde, mükellefiyetin tahfifi şeklinde hesaba katılmaktadır. Buna bir misal olarak, Türkiyede, muayyen derecede sakat olan hizmet erbabının ücretleriyle, aynı şekilde veya çalışmayacak derecede malûl olan kimselerin malûllük, emekli, dul ve yetim aylıklarının vergiden tamamen istisna edildiğini kaydedebiliriz.

Sakatlık hâli, azçok hususî bir vaziyet olduğundan bunun üzerinde daha fazla durmadan, mükellefin ailevî vaziyeti itibarile asgarî geçim haddinin tayini meselesine geçiyoruz. Bu meseleyi, evvelâ evli çocuksuz mükellef, sonra da çocuklar bakımından tetkik edeceğiz.

b) Asgarî geçim haddi bakımından, *mükellefin ailevî vaziyeti*, nazarı itibara alınmak icabeder. Bilhassa, hâlen gelir vergilerinin birçoğunda geniş ölçüde tatbik edilen aile vergilemesi, bunu zarurî kılmaktadır. Bu vaziyet, halli icabeden birtakım umumî meseleler ortaya atmaktadır.

Evvelâ aile vaziyeti, yahut aile fertleri için indirim, *gelirden veya vergiden* yapılabilir. Bu suretle, birbirinden farklı 2 metod, bahis mevzuu olabilmektedir. Bu metodlardan birincisi, *gelirden indirim usulü* yahut amerikalı müelliflerin tâbirile «*Deduction-from-income method*» ikincisi de «*vergiden indirim usulü*», «*dollar-credit-from-tax method*» dur [23].

İlk bakışta bu iki usul arasında, sadece bir şekil farkı olduğu, netice itibarile hiç bir fark bulunmadığı zannedilebilir. Halbuki, bu iki usul az çok farklı neticeler husule getirmektedirler. Meselâ, tek mükellef veya aile fertlerinden beheri için, gelirden faraza 300 lira indirilebileceği gibi, aynı suretle vergiden bilfarz 60 lira indirmek

[23] Bk. meselâ *J. F. Due* : Government Finance, Homewood 1954, s. 185.

sıkki ihtiyar olunabilir. Ortalama vergi nisbeti, % 20 olarak kabul edildiği takdirde, bu usullerden birinin veya diğerinin tatbikinin netice üzerinde müessir olmadığı neticesine varılabilir. Halbuki, hakikatte, gelir vergileri müterakki olduğundan, netice, bu ortalama vergi nisbetine tekabül eden matrahlar dışında, yâni ekseriya farklı olarak tecelli edecektir.

Filhakika, *birinci usulde*, indirim miktarı gelirden hesaplandığından, yüksek gelir kademelerinde bu suretle elde edilen vergi tasarrufu, küçük gelir kademelerinden, derece derece yüksek olacaktır. Zira, vergi nisbetleri müterakki olduğundan, yüksek gelirlerin ortalama vergi yükü, daha fazladır; dolayısıyla bunların asgarî geçim karşılığı indirilen miktarına tekabül eden vergi miktarı da daha yüksektir.

Asgarî geçim indirimi tatbiki bakımından ailevî vaziyet, mükellefin, 1) bekâr veya evli olduğuna (dul ve boşanmışlar da vaziyete göre bunlara temsil olunur); 2) çocuksuz veya çocuklu olduğuna (evlâtlıklar ve üvey evlâtlar, yetim torunlar da bu arada mütalâa edilir); 3) çocuk adedine ve bazen de 4) mükellefin beslediği veya infakla mükellef olduğu diğer kimselere; 5) evlilik müddetine, ve başka birtakım unsurlara göre tayin olunmaktadır.

Bütün bu unsurlar üzerinde, tahlilî, mukayeseli ve tenkidî bir şekilde ayrı ayrı durmağa, bu yazımızın çerçevesi ve hacmi müsait değildir. Biz burada sadece, eş için ve bir de çocuklar bakımından yapılan indirim şekillerine temasla iktifa edeceğiz.

6 — *Eş için indirim* mevzuunda, evvelâ karı koca gelirlerinin tâbi tutulduğu muamele ve vergileme bakımından tatbik edilen sistemler üzerinde kısaca durmak icabeder [24]. Bu hususta başlıca 3 sistem vardır :

a) En ziyade taammüm etmiş olan sistem, «*mecburî toplama*» yahut «*karı koca gelirlerinin birleştirilmek suretiyle vergilendirilmesi sistemi*» dir. Bu sistem, Almanya, İngiltere ve Türkiye gibi memleketlerde halen tatbik edilmektedir. Bu usulde, karı kocanın gelirleri toplanır ve bir arada tek bir gelir gibi vergilendirilir. Mü-

[24] Bu mevzuda yapılmış iyi bir etüd olarak şunu zikredebiliriz: *C. Shoup: Married Couples compared with single persons under the Income Tax, «Bulletin of the National Tax Association», cilt XXV, 1940, s. 130 ve m. - Aynı etüd, H. M. Groves tarafından derlenen «Viewpoints on Public Finance», (New York 1950) adlı eserde de mevcuttur (s. 200 ve m.).*

terakki tarifeli modern gelir vergilerinde, bu sistemin tatbiki ile devlet, daha fazla varidat temin etmiş olur.

b) İkinci olarak, karı koca gelirlerinin birleştirilmesini mükelleflerin ihtiyarına bırakan sistem gelmektedir. Buna «*ihtiyarî toplama*» veya «*ihtiyarî birleştirme sistemi*» diyebiliriz. Bu usul 1948 senesine kadar, Amerika Birleşik Devletlerinde tatbik edilmiştir; halen de Kanada'da tatbik edilmektedir.

Bu usulde, karı ve koca, isterlerse gelirlerini birleştirirler, isterlerse ayrı ayrı vergilendirirler. Karı ve kocanın gelirleri yüksek olduğu takdirde, ayrı vergilendirilmeleri, kendileri için daha faydalıdır. Keza bu usulün, her biri gelir sahibi olan 2 kimsenin, evlenmesi halinde, vergilerinin artması gibi bir mahzuru yoktur. Binaenaleyh, birinci usulün başlıca mahzurlarından biri, bu sistemde bertaraf edilmiş demektir.

c) Üçüncü usul, karı koca gelirlerini «*birleştirip bölmek sistemi*» dir. Bu usul, hâlen Amerika Birleşik Devletlerinde ve Fransa'da cârî bulunmaktadır. Şunu da hemen kaydedelim ki, bu memleketlerden birincisinde, sadece karı koca malları için kabul edilen bu usul, Fransa'da umumî bir şekilde yâni çocuklara da teşmil edilmek suretile tatbik edilmektedir. Bunun çocuklara taallük eden tatbikini biraz sonra göreceğiz.

Bu usulde, karı koca, gelirin elde edilmesinde ortak addedilmekte ve geliri her ikisinin temin ettiği faraziyesinden hareketle, bunu, birinin veya ikisinin elde ettiği nazarı itibara alınmaksızın, mecmu gelir ikiye bölünmek suretile vergilendirilmektedir.

d) Karı koca gelirlerine tatbik edilen muhtelif sistemlerin tetkikinden sonra, şimdi doğrudan doğruya eş için kabul edilen *indirim* üzerinde biraz duralım. Burada, başlıca 2 usul vardır : Birincisi, eşe de aile reisi için tatbik edilen indirim miktarının aynı tatbik etmek, ikincisi ise eşe aile reisinden, yahut tek mükelleften biraz daha düşük bir indirim tanımaktır. Eşe, tek mükelleften veya aile reisinden daha fazla bir indirim kabul edilmesi mütad degildir.

Müsavi indirim usulü, birçok memleketlerde ve bilhassa sistem icabı, gelirin bölünerek vergilendirildiği yerlerde tatbik edilmektedir. Filhakika, «*income-splitting*» yahut «*quotient familial*» adı verilen «*bölüm usulü*» nde, eşlerin geliri ikiye bölünmekte ve herbiri aynı vergi nisbetine tâbi tutulmaktadır. Bu vaziyette, bu bölümlere,

ayrı asgarî geçim hadleri tatbiki, neticede, bölümlerin fiili vergi yükünü farklı hale getirecektir ki, bu arzu edilen bir netice değildir. Binaenaleyh, «*bölüm usulü*» nde, karı ve koca için aynı indirim miktarı tatbik edilir.

7 — «*Çocuklar için indirim*» e gelince, burada ilk olarak, hangi çocukların aile içerisinde mütalâa edilmeleri gerektiği meselesini tetkik etmek icabeder. Bu meseleye, daha evvel temas etmiş olduğumuz için, burada, doğrudan doğruya, çocuklar için tatbik edilen muhtelif indirim şekillerinin izahına geçiyoruz. Çocuklar için kabul edilen asgarî geçim hadleri, *başka 4 şekli* arz etmektedir.

a) Birincisi, «*müsavi indirim usulü*» dür. Bunda çocuk başına *sabit miktarda* bir indirim yapılır. Bu usul, İngiltere, İsviçre, Amerika Birleşik Devletleri gibi memleketlerde tatbik edilmektedir.

Bu usul basit ve aynı zamanda *kalabalık aileler lehinedir*. Aile masraflarından bir kısmının, aile mensuplarının adedi ile mütenasip olmadığı, başka bir deyişle, her aile ferdi için aynı ölçü ve nisbette çoğalmadığı düşünülecek olursa, müsavi indirim usulünün, kalabalık aileler lehine tesir ettiği kolaylıkla anlaşılır. Meselâ 4 odalı bir evde oturan 3 kişilik bir aile, bir çocukları daha olduğundan, yine aynı evde oturabilir ve muhtemelen oturacaktır. Bu takdirde, kira bedeli, sabit kalmış olmaktadır.

b) İkinci şekil, «*artan indirimler usulü*» dür. Bunda, çocuk adedi arttıkça, çocuk başına tatbik edilen indirim de artmaktadır. Bu usul, bir aralık Fransa'da ve keza Almanya'da tatbik edilmişti.

Bu sistem, çocuk adedi arttıkça, beher çocuğun asgarî geçimi için gerekli meblâğın yükseldiği veya sonraki çocukların daha pahalıya mal oldukları düşüncesine değil, biraz yukarıda işaret ettiğimiz gibi, demografik bir maksada dayanmaktadır. Artan indirimler usulü ile doğumlar teşvik edilmek istenmektedir.

c) Üçüncü şekil, «*azalan indirimler usulü*» dür. Hakikatte bu usul, bildiğimize göre, hiç bir yerde, bir sistem olarak tatbik edilmemektedir [25]. Bununla beraber, bundan burada bahsetmemizin

[25] Türkiye'de asgarî geçim indiriminin muayyen bir çocuk sayısından sonra sâbit kalmasının bu sistemle bir alakası yoktur. Zira, azalan indirim usulünde, «*azalan*» miktar, beher çocuk için kabul edilen indirim değil, sonraki çocuklara tatbik olunan indirim miktarıdır. Neticede, yekûn indirim, yâni bütün çocuklar için kabul edilen mecmu indirim, azalmadığı gibi sabit de kalmaz; bu yekûn bilâkis azalan bir ölçüde de olsa artar. Halbuki bizde, bu miktar — dedi-

sebebi, sırf ekonomik bakımdan, hakikî asgarî vaziyetine, belki de en ziyade uygun bir sistem olmasındandır.

Filhakika, birinci usulü izah ederken verdiğimiz izahat ve misalden de anlaşılacağı üzere, çocuklar için sarfedilen zarurî meblâğlar, fiiliyatta, bir azalma temayülü arz etmektedir. Başka bir ifade ile, en pahalıya mal olan çocuk birinci çocuktur. Diğerleri sırasile azalan masraflarla yetiştirilebilir.

d) Dördüncü ve son şekil «*bölüm usulü*» diyebileceğimiz ve esaslı olarak Fransa'da tatbik edilen «*quotient familial*» usulüdür. İngilizler buna «*quotient system*» veya «*french system*» yâni «*fransız usulü*» demektedirler.

Fransa'da «*surtaxe progressive*», yâni «*munzam müterakki vergi*» de tatbik edilen bu usul, esas itibarile «gelirin, mükellefin vergi bakımından ailesine dahil farzolunan fertlerin sayısına bölünmesi suretile vergilendirilmesi» şeklinde tarif olunabilir. Mükellefin ödeyeceği vergi, bu bölümlerin herbirine isabet eden vergi kısımlarının toplanması, yahut bu kısımların bölümler sayısı ile zarbı neticesinde elde edilir.

8 — Asgarî geçim indiriminin umumî esasları bahsinde, temas ve tetkik etmek istediğimiz sonuncu bir nokta da, bu istisnanın, paranın satın alma kudretindeki farklar karşısında arzettiği vaziyet ve dolayısıyla bu farklara göre âyarlanması lüzumudur. Bu farklar, bir taraftan mahallî farklar, diğer taraftan ise zaman dahilinde değişmeler olmak üzere *başlıca 2 şekilde* karşımıza çıkmaktadır.

a) Paranın satın alma kudretindeki *mahallî farklar*, geçim asgarîsi haddinin tâyini bakımından çok mühimdir. Muayyen miktar para ünitesinin, meselâ 100 liranın kıymeti, yahut satın alma gücü veya daha başka bir tâbirle temin edebileceği mal ve hizmet miktarı, İstanbul'da başka, Van'da başkadır. Şu halde, muayyen bir meblâğ olarak ve yeknesak şekilde tesbit olunan asgarî geçim haddinin temsil ettiği satın alma gücü, muhtelif yerlere göre farklıdır.

Asgarî geçim indiriminin, paranın satın alma gücündeki farklar nazarı itibara alınmak suretile tesbiti usulü, bir zamanlar Fran-

ğımız gibi — muayyen (altıncı) çocuktan sonra sabit tutulmaktadır ve neticede, yalnız sonraki çocuklar için değil, fakat bütün çocuklar için indirim miktarı azalmaktadır. Bunun bir sistem olduğunu iddiaya imkân yoktur. Zira, yedinci ve daha sonraki çocukların asgarî geçim haddi, ne kadar düşük olursa olsun, her halde sıfır değildir.

sa, Polonya, Belçika, Danimarka ve daha başka memleketlerde tatbik edilmiştir.

Bugün ise bu usul, ancak *İsveç* ve *Belçika* gibi bazı küçük memleketlerde tatbik edilmektedir. Fikrimizce, bu usul, *küçük* değil, bilakis *büyük* ülkeler için daha lüzumludur. Filhakika, Belçika ve hattâ İsveç gibi memleketler, oldukça mütecanis bir millî ekonomi bünyesine sahiptirler. Bunlarda mahallî fiat farkları, büyük sahalara yayılmış devletlerde olduğundan çok daha mahduttur. Böyle olmakla beraber, *F. Neumark*'ın da işaret ettiği veçhile [26], *P. Jostock*, oldukça mütecanis bir millî ekonomi bünyesine malik bulunan memleketlerde dahi, mahallî farkların % 20 ve hattâ daha fazla olabileceğini hesaplamıştır [27].

Böyle olunca, büyük memleketlerde ve hususile Türkiye gibi az gelişmiş bir ülkede, mahallî fiat farklarının muhtemel olarak % 50 yi bile aştığı ileri sürülebilir. Bu takdirde de, bu usulün küçük memleketlerden ziyade büyük memleketler için lüzumlu olduğu açıkça anlaşılır. Netekim, *F. Neumark* da bu kanaattedir; «Hele Türkiye gibi paranın satın alma kudretinin vilâyetten vilâyete ve hattâ bazan bir vilâyet içinde bile büyük farklar arzettiği bir memlekette bu farkın nazarı itibara alınması pek doğru olur» [28].

Esas itibarile, mahallî farkların, bu maksatla tertip edilecek hususî indeksler veya hiç olmazsa bu maksada yarayabilecek şekilde mevcut indekslerin adaptasyonu ile tesbit edilmesi lâzımdır. Bu suretle, memlekette, paranın satın alma gücünün — tâbir caizse — haritası çizilecek ve bu haritada görülecek muhtelif bölgelere göre, asgarî geçim indirimleri tatbik olunacaktır.

Faraza, Türkiyede İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirler birinci bölge, Trakya ve Garbî Anadolu ikinci bölge, Orta Anadolu üçüncü bölge ve şarkî Anadolu da dördüncü bölge olacak ve sıra ile gittikçe azalan indirim hadleri, bu muhtelif bölgelerde paranın satın alma gücünün arzettiği nisbî farklara paralel bir şekilde tâyin ve tesbit olunacaktır.

b) Paranın satın alma kudretinin *zaman dahilindeki değişmelerine* gelince, asgarî geçim istisnası haddinin mânasını kaybetmemesi için, bu değişmelerin de *devamlı olarak* gözönünde tutulması

[26] *F. Neumark* : Gelir Vergisi zikr. eser, s. 12.

[27] *P. Jostock*: Wieweit sind Volkseinkommen international vergleichbar?, «Weltwirtschaftliches Archiv», cilt 49, s. 245 ve m.

[28] *F. Neumark* : Gelir Vergisi, zikr eser, s. 35.

lâzımdır. Bilhassa, enflâsyonist temayüllerin hâkim bulunduğu devirlerde bu lüzum mutlak bir şart mahiyetini iktisap eder.

Kanaatimizce, bu şartın yerine getirilmesi hususunda *başlıca 2 usul* bahis mevzuu olabilir :

Birinci usul, bir çok müelliflerin tavsiye ettikleri veçhile, asgarî geçim indirimi hadlerini «*sık sık ayarlamak usulü*»dür. Meselâ, *F. Neumark* «geçim asgarisininin her yıl veya her altı ayda bir geçim masrafları indeksine göre ayarlanması çok şayanı arzudur» demektedir [29]. Ancak, bu usulde intibak Maliye Vekâletinin takdirine bırakıldığı takdirde, fiiliyatta çok kere görüldüğü üzere, tesirsiz kalmağa mahkûmdur. Zira, Maliye Vekâleti, bahis mevzuu indirimi, yükseltme istikametinde değiştirmeye karşı mukavemet gösterecek ve ekseriya bunda muvaffak da olacaktır.

Bu itibarla biz daha ziyade «*otomatik intibak usulü*» adını vereceğimiz bu usule tarafdırız. Buna göre, esas olarak alınacak veya bu maksatla tertip ve hesap olunacak bir veya mahallî farklara göre müteaddit (2 yahut 3) geçim indeksi, azalma veya çoğalma istikametinden, muayyen bir nisbetten fazla (meselâ % 5 veya 10) fark arzedecek olursa, asgarî geçim haddi de, bu farka göre yeniden hesap ve tatbik olunacaktır.

Bu ikinci usulde değişme, muayyen zamana değil, fakat muayyen nisbeten fazla fark usulü şartına bağlanmıştır. Bu farkın hangi asgarî zaman fasılası içinde nazarı itibara alınacağı, fevklâde şiddetli enflâsyon devreleri hariç, tâli bir mevzudur. Umumiyetle farkın senede bir hesaba katılması kâfidir.

IV — Türkiyedeki asgarî geçim haddine dair bazı mülâhazalar :

Buraya kadarki teorik izahlardan sonra, şimdi Türkiye'de hâlen tatbik edilmekte bulunan asgarî geçim indirimi hakkında da birkaç söz söyleyelim :

1 — Bizde mevcut istisna hadleri çok düşüktür; belki de fizyolojik asgarininin dúnundadır. Bundan takriben 7 sene evvel tesbit edilmiş olan indirim hadleri daha o zaman düşüktü. Arada geçen zaman zarfında fiatların esaslı şekilde yükselmesi dolayısıyla, bugün adeta mânasını kaybetmiş vaziyettedir. Bu bakımdan, bugünkü fiat seviyesine uygun şekilde yükseltilmesi lâzımdır.

[29] *F. Neumark* : Maliyeye dair tetkikler, 4. tabı, İstanbul 1951, s. 150.

Vakıa, hâli hazırda tatbik edilmekte olan indirim hadlerinin, %100 arttırılması için bir kanun teklifi yapılmıştır. Fakat, henüz kanuniyet iktisap etmemiş olan bu teklifteki artırımın bile, bugünkü fiat seviyesi karşısında kâfi olup olmadığı, üzerinde tetkiki icap ettiren bir meseledir.

Kaldı ki, bu kanun teklifi yapılıncaya harekete geçen Maliye Vekâleti, buna mukabil, sadece % 50 arttırmayı kabul eden bir tasarıyı Meclise vermiş bulunmaktadır. Her 2 teklif, Meclis Komisyonlarında tetkiktedir [30].

2 — Bekâr mükellef için indirim (hep yıllık rakamlar üzerinde duracağız) 540 liradan ibarettir. Evliler için bu miktar 900 liradır. Başka bir ifade ile eş için kabul edilen indirim 360 liradan ibaret demektir. Bu indirim kifayetsiz olduktan başka, karı koca gelirleri için tatbik olunan mecburî toplama usulü de, aykırı neticeler husule getirmektedir. Gerek vergileme prensiplerine, gerekse memleketimizde kanunî mal sistemi olan «mal ayrılığı rejimi» ne ve Türk âdet ve örflerine, itiyat ve umumî telâkkilere daha uygun olan «bölüm usulü» nün hâlen mevcut usule üstün olduğu neticesine varmak doğru olur.

3 — Çocuklar için kabul edilen indirim haddi, eş için kabul olundandan daha düşüktür. Bu indirim ortalama olarak senede 90 lira hesabı ile günde 25 kuruştan ibarettir. Bu para ile halen bir ekmek bile alınmadığına göre, bir insanın tam sıhhatte bulunabilmesi için gerekli fizyolojik asgarinin dahi altında olduğu söylenebilir.

4 — Çocuklar için kabul edilen indirim hadleri, altıncı çocukta tamamlanmakta ve müteakip çocuklar için munzam bir indirim mevcut bulunmamaktadır. Bu vaziyet, gündelik olarak çocuk başına ortalama 25 kuruş olan indirim haddini daha da düşürmektedir. Böylece, meselâ 10 çocuklu bir ailede, beher çocuk için kabul edilmiş bulunan gündelik asgarî geçim haddi 15 kuruştan ibaret kalmaktadır ki, bunun bugünkü fiatlar muvacehesinde sadece sembolik ve hattâ belki de doğrudan doğruya gülünç bir miktar olarak tavsifi icabeder.

[30] Bu makale yazıldığı tarihte, asgarî geçim indirimlerinde kabul edilen % 50 zam henüz kanuniyet kesbetmemiştir.

5 — Ayrıca çocukların, indirim bakımından ikişer ikişer hesaba katılmış olması, bazı çocuklar için başka, diğerleri için başka indirim hadlerinin tatbiki neticesini vermektedir. Böylece :

1	Çocukta	180	lira,	şu	halde	çocuk	başına	180	lira
2	»	180	»	»	»	»	»	90	lira
3	»	360	»	»	»	»	»	120	lira
4	»	360	»	»	»	»	»	90	lira
5	»	540	»	»	»	»	»	108	lira
6	»	540	»	»	»	»	»	90	lira
7	»	540	»	»	»	»	»	77	lira
8	»	540	»	»	»	»	»	67,5	lira
9	»	540	»	»	»	»	»	60	lira
10	»	540	»	»	»	»	»	54	lira

Çocukların ikişer ikişer nazarı itibara alınması ve altıncı çocuktan sonrakiler için hiç bir indirim kabul edilmemesinin, cetvelin basitliği için yapıldığı iddia edilemez. Bugün vergi cetvellerinin «indirimli» kısmında : 1) zamsız bekâr, 2) zamlı bekâr, 3) çocuksuz evli, 4) 1-2 çocuklu evli, 5) 3-4 çocuklu evli ve 6) 4 den fazla çocuklu evli diye 6 sütun vardır.

Halbuki, mükellef için faraza 720, karı ve çocuklar için de nüfus başına meselâ 360 lira denilse hesap çok daha kolay olur ve sütunlar da azalır. Bu takdirde zamsız ve % 5 zamlı diye iki sütun kâfi gelecektir. Mükellef bekâr ise, gelir tutarından 720 lira tenzil edip, zamsız veya zamlı olduğuna göre, kalan miktarın tekabül ettiği sütundaki vergisini ödeyecektir. Evli ve çocuklu ise, 720 liradan başka karı ve çocuk adedi kadar 360 lira indirildikten sonra kalan miktarın zamsız sütunda hesaplanmış bulunan vergisini ödeyecektir.

Bu vaziyette indirimsizler için mevcut iki sütuna da lüzum kalmayacaktır. Daha doğrusu indirimsizler için bugün mevcut sütunlar, umumî indirimli kısım için de tatbik olunacaktır.

6 — Yine halen memleketimizde tatbik olunan indirimler sisteminde, dar mânada geçim asgarisi indirimi haricinde, diğer masraflar için yapılması kabul edilen tenzilâtın da kifayetsiz olduğuna işaret ettik. Bu kifayetsizlik, hem mevzu ve hem de miktar ve nisbetler itibariledir. Bunun da, yakında ele alınmasını temenni ettiğimiz asgarî geçim mevzuunun, esasından ıslahı sırasında, nazarı itibara alınması yerinde olur.

7 — Bu sahada yapılması çok faydalı olacak bir değişiklik de, asgarî geçim indirimini fiat indeksleriyle münasebettar kılmak ve arada sırada değiştirmek yerine, mezkûr indirimin muayyen kaide ve ölçülere göre otomatik olarak fiat seviyesine uygun bir şekilde ayarlanmasını temin etmektir.

8 — Ve nihayet, hem çok geniş ve hem de mahallî fiat farkları pek fazla olan memleketimiz bakımından, bölge usulünün ihdasını faydalı bulmaktayız. Asgarî geçim indirimi bakımından teşkil edilecek bu bölgelerin hangi kıstaslara dayanarak kurulacağı meselesi ayrıca ve titiz bir şekilde tesbit edilmek gerektir.

Netice itibarile, tekrar edelim ki, asgarî geçim indirimi mevzuunda bugün memleketimizde tatbik mevkiinde bulunan usul ve kaideler, hiç te tatmin edici değildir. Bunların, *esasından değiştirilmesi*, tamamen yeni ve mantıkî esaslara bağlanması ve konulacak yeni miktarların da haddi lâyiğında tutulması ve bunun devamının temin edilmesi lâzımdır.

İstanbul, 13 Mart 1956